

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.092>
УДК 811.161.2'373

І.А. САМОЙЛОВА, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: iysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

СЛОВНИК МОВИ АВТОРА ЯК ПІДГРУНТЯ ДЛЯ УКЛАДАННЯ ЗАГАЛЬНОМОВНОГО ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА

У статті подано огляд авторських (письменницьких) словників. Констатовано, що нині українська авторська лексикографія становить окремий словниковий напрям. Звернуто увагу на опублікований «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» як зразок авторської художньої лексикографії і опрацьований словник мови І.М. Дзюби як зразок авторської нехудожньої лексикографії; окреслено групи мовних одиниць, що є предметом науково-лексикологічного, лексикографічного вивчення для подальшого можливого залучення до загальномовних тлумачних словників.

Ключові слова: авторська лексикографія, загальномовний тлумачний словник, словниковий реєстр, Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, мова праць І.М. Дзюби.

Українська авторська лексикографія — створення словників мови письменників — на початок ХХІ ст. набула чітких рис окремого словникового відгалуження. Підтвердженням цього є видання різнопланових і різножанрових словників — словопоказчиків і конкордансів, повних і диференційних за охопленням мовних одиниць, реєстраційних і пояснювальних, із заголовною одиницею — словом і заголовною одиницею — стійким сполученням слів, одномовних і двомовних, у книжковому й онлайн-форматах. В аспекті узагальнювальної аналітики досягнення в галузі авторської лексикографії висвітлено, зокрема, у працях М.П. Лесюка [7: 189–200], Г.М. Вокальчук [2: 37–43; 3: 305–351], О.О. Тараненка [17: 373], Т.В. Цимбалюк-Скопненко [18: 6–11], І.Л. Ціхоцького

Цитування: Самойлова І.А. Словник мови автора як підґрунтя для укладання загальномовного тлумачного словника. *Українська мова*. 2020. № 3 (75). С. 92–109. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.03.092>

й О.І. Левчук [19: 56–62, 85–88], Л.К. Гливінської [24: 611–619]. Наведемо деякі з авторських словників:

— *словники мови творів одного автора*: «Лексика «Енеїди» І.П. Котляревського: Показчик слововживання» (1955) В.С. Ващенко, Ф.П. Медведєва, П.О. Петрової; «Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки» (1961) М.Ф. Бойко; «Словник мови Шевченка» в 2 т. (1964) за ред. В.С. Ващенко; «Словник літературознавчих термінів Івана Франка» (1966) С.П. Пінчука, Є.С. Регушевського; «Лексика мови Архипа Тесленка. Словопоказчик оповідань» (1970) А.Т. Сизька; «Художнє слово Василя Стефаника. Матеріали для словопоказчика до новел В. Стефаника» (1972) І.І. Ковалика, І.Й. Ощипко; «Лексика п'єс та од І.П. Котляревського» (1974) за ред. А.А. Бурячка; «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» в 3 т. (1978–1980) за ред. М.А. Жовтобрюха, Л.В. Венєвцевої; «Лексика поетичних творів Івана Франка. Методичні вказівки з розвитку лексики» (1990) І.І. Ковалика, І.Й. Ощипко, Л.М. Полюги; «Поетичне слово Василя Симоненка: Словникові матеріали» (1995) З.С. Сікорської, К.Д. Глуховцевої, О.М. Горюшкіної та ін.; «Фігури мови Тараса Шевченка: Короткий словник на 154 терміни» (1998) Б.В. Леськіва; «Євангеліє українців, або Крилаті вислови “Кобзаря”» (2001) В. Щербини; «Словник мовознавчих термінів Івана Франка» (2002) Є.С. Регушевського; «Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори» (2003) Л.В. Оліфіренко; «Авторські лексичні новотвори Василя Барки (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти)» (2007) Н.А. Адах; «Словник мови поетичної збірки Івана Франка “Зів'яле листя”» (2010) З.М. Терлака; «Частотний словник роману Івана Франка «Основи суспільності»: Інтерпретація твору крізь призму статистичної лексикографії» (2012) С.Н. Бук; «250 крилатих слів і зворотів М.В. Гоголя: українсько-російський тлумачний словник. 250 крилатих слів і зворотів М.В. Гоголя: російсько-український тлумачний словник» (2012) Л.П. Дядечко, О.В. Петренко, Ю.Ф. Прадіда; «Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”)» (2012. Ч. 1: А–М) Н.О. Данилюк, Н.В. Іовхімчук, Н.П. Дарчук, Н.Г. Чейлитко, В.М. Сорокіна.

Завдяки розвитку комп'ютерних лексикографічних технологій дослідники мають змогу створювати електронні авторські словники, напр.: «Онлайн-конкорданс роману Івана Франка “Перехресні стежки”» С.Н. Бук, А.А. Ровенчака (<http://www.ktf.franko.lviv.ua/~andrij/science/Franko/concordance.html>); «Online Concordance to the Complete Works of Hryhorii Skovoroda (Онлайн-конкорданс повного зібрання творів Григорія Сковороди)» Н. Пилип'юк, О. Ільницького, С. Козакова (<http://www.arts.ualberta.ca/~ukr/skovoroda/NEW/index.php>); «Словник Лесі Українки» М.І. Жарких (<http://myslenedrevo.com.ua/studies/lesja/bio/slovn.html>). Низку словників мови Т. Шевченка, Л. Костенко, М. Вінграновського, В. Стуса, Василя Шкляра, М. Матіос, С. Жадана та інших письменників створено дослідниками лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка й розміщено на лінгвістичному порталі

<http://www.mova.info>. За допомогою комп'ютера укладено й «A Concordance to the Poetic Works of Taras Shevchenko: Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка»: в 4 т. (2001) О. Ільницького, Ю. Гавриша;

— *словники мови творів двох і більше авторів (зведені)*: «Частотний словник сучасної української художньої прози» в 2 т. (1981) за ред. В.С. Перебийніс; «Обернений частотний словник сучасної української художньої прози» (1998) Т.О. Грязнухіної, Н.П. Дарчук, Є.А. Карпіловської та ін.; «Тлумачно-словотвірний словник okazіоналізмів» (2003) Ж.В. Колоїз; «Новий словник епітетів української мови» (2012) С.Я. Єрмоленко, В.І. Єрмоленка, С.П. Бирик. Зазначимо, що останній названий словник зараховуємо до авторських зведених, незважаючи на те що ілюстрації до деяких епітетів дібрано з періодичної преси та журналів. Адже, як сказано в передмові до словника, основний масив поетичних епітетів супроводжено прикладами вживання з художньої літератури, починаючи від І. Котляревського й до сьогодення. У структурі словникових статей виділено окремі рубрики «Індивідуально-авторські епітети» з оригінальними словами, підтвердженими ілюстраціями [10: 5–6]. Електронний формат має праця «Частотний словник сучасної української поетичної мови» за ред. Н.П. Дарчук, розміщена на згаданому вище лінгвістичному порталі лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка;

— *словники, розміщені в монографіях, збірниках наукових статей*: «Словник мови художніх творів Івана Франка: Пробний зошит» І.І. Ковалика (Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. 1976. С. 63–99); «Показчик індивідуальних слововживань» (Н.М. Сологуб. Мовний світ Олеса Гончара. 1991. С. 120–137); «Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття» (Г.М. Вокальчук. Авторський неологізм в українській поезії ХХ ст. 2004. С. 94–492); «Лексика творів І.С. Нечуя-Левицького (показник кількості слововживань)» (Л.М. Мялковська. Мова художніх творів І.С. Нечуя-Левицького: лексикографічна і лінгвокогнітивна рецепція. 2019. С. 211–601); «Словник авторських лексичних новотворів київських неокласиків» Н.В. Гаврилюк (наступні п'ять словників цього самого автора) (Київські неокласики: словотворчість. 2009. С. 60–134); «Словник авторських лексичних новотворів Ю. Клена» (там само: 135–157); «Словник авторських лексичних новотворів М. Рильського» (там само: 158–176); «Словник авторських лексичних новотворів М. Зерова» (там само: 176–196); «Словник авторських лексичних новотворів М. Драй-Хмари» (там само: 196–204); «Словник авторських лексичних новотворів П. Филиповича» (там само: 204–208). Відзначимо, що цей збірник та інші випуски серії «Українська індивідуально-авторська неографія» (відповідальний редактор серії — Г.М. Вокальчук) побудовані так, що спочатку подано зведений корпус новотворів кількох авторів, а потім в окремих словниках — новотвори кожного автора;

— *словники, що представляють мову перекладу — українську*: «Словар до Гомерової Одиссеї та Іліади» (1900) І. Огоновського; «Словарець до

Г. Юлія Цезара війни з Галійцями» (1907) Ю. Кобилянського; «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник» (2002) О.І. Скопненка, Т.В. Цимбалюк.

Опис мови творів Т.Г. Шевченка в словниковому форматі подано в найбільшій кількості видань. Глибокому науково-критичному аналізу словників поета присвячено статтю П.Ю. Гриценка «Авторська лексикографія: Тарас Шевченко» [4]. За твердженням ученого, така кількість публікацій із дослідження мови одного автора з-поміж інших зумовлена передусім «ключовою роллю його мовного і культурного феномену в становленні нової української літературної мови. Словниковою презентацією мови Шевченка дослідники прагнули засвідчити її високий рівень розвитку, спонукати до поглибленого вивчення, водночас — іменем автора зміцнити статус української мови» [там само: 41]. Для отримання цілісної картини П.Ю. Гриценко накреслює перспективу подальшого словникового опрацювання мови поета, наголошуючи, що залишається актуальним укладання такого словника, де «головним об'єктом опису було б не *раціональне, а поетичне*, рух від змісту базового, дообразного до змісту-смислу художнього, образного, символічного» [там само: 66]. Методологічна основа ідеї, висловленої П.Ю. Гриценком, стосується створення авторського словника такого жанру, який можна практикувати в дослідженні творчості інших письменників.

До серії словників мови Т.Г. Шевченка цілком застосовне поняття «родина авторських словників». Л.Л. Шестакова відзначає, що поняття «родина авторських словників» як об'єднання словників за творами окремого автора є плідним і в хронологічному аспекті (коли можна простежити напрямок словникового опису творів), і в типологічному (коли важливо отримати загальну класифікаційну картину наявних словників). Погляд на авторські довідники в аспекті «родини» дозволяє побачити особливості, які можуть випадати з уваги при традиційному розгляді авторських словників [21: 266]. На підставі класифікувальних ознак можна окреслити узагальнювальну типологічну схему: в «родині» шевченківських словників репрезентовано словопоказчики, індекс, конкорданс, повні й диференційні, реєструвальні й пояснювальні словники, із заголовною одиницею — словом (у вихідній чи текстовій формі) і заголовною одиницею — стійким сполученням слів, одномовні й двомовні, у книжковому форматі й онлайн-мовному. За цією лексикографічною серією за кількістю видань на наступному місці стоять словники мови творів І.Я. Франка.

Як відомо, одним із основних завдань письменницького словника є опис індивідуальних (лексичних, фразеологічних, семантичних, стилістичних, словотвірних тощо) особливостей авторської мови, у ширшому сенсі — популяризація мовної особистості. Водночас матеріал, зібраний в авторському словнику, слугує фактологічною базою для оновлення реєстру, семантичної, стилістичної характеристики, ілюстративного матеріалу тлумачних загальнономовних словників.

Свого часу Л.В. Щерба у праці «Спроба загальної теорії лексикографії» («Опыт общей теории лексикографии») торкнувся питання зв'язку словника мови письменника і словника загальноживаної лексики, зазначивши, що словник мови письменника є настільки важливим для побудови загального словника, що багатьом філологам здавалося неможливим побудова цього останнього без попереднього створення вичерпних словників творчого доробку письменників [22: 269–270].

Л.Л. Шестакова, порушуючи питання про співвіднесеність авторських і загальномовних словників, зазначає, що важко сперечатися з висловлюваними тезами дослідників стосовно того, що тісна взаємодія загальної лексикографії з авторською є однією з ключових умов успішного розвитку національної словникової роботи, однак звернення укладачів тлумачних словників до авторських (для уточнення значень слів, добору цитатного матеріалу тощо) досі має спорадичний характер. А відтак важливими є дослідження з опертям на дані авторських словників, що показують, яким конкретно мовним матеріалом з авторського словника можливо збагатити загальний тлумачний словник [20: 18]. Одну з головних умов успішного поступу національної словникової роботи В.К. Щербін убачає в тісній взаємодії авторської і тлумачної лексикографії. За ствердженням дослідника, у тих країнах, де створенню повного тлумачного словника академічного типу передують видання досить повних авторських словників, під час розпрацювання яких формується загальнонаціональна літературна норма слововживання, доведена до висоти естетичного ідеалу, там якість і авторитет академічних тлумачних словників, що спираються на вказану норму, оцінюють читачі невимірно вище [23: 57].

Не применшуючи ваги авторських лексикографічних праць різного жанру й різного предметного опису елементів мовної системи для загальномовної тлумачної лексикографії, наголосимо на особливому значенні письменницьких словників пояснювального типу, у яких мікроструктура має тлумачення значення та ілюстративну зону. Г.М. Складарська, викладаючи погляди на наявні словникові типології в статті «Тлумачний словник і його місце в типології словників», зазначає, що характеризувальною ознакою тлумачного словника варто вважати обов'язкову наявність чотирьох лексикографічних параметрів як вихідних, визначальних: вокабула, граматична характеристика, тлумачення і приклади вживання [14: 73]. «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» в трьох томах (далі — СМТК) посідає особливе місце серед авторських словників за такими своїми характеристиками, як структура, обсяг, охоплення мовних елементів. Структурно праця складається з основного тексту і трьох додатків. У вступній частині першого тому зазначено, що це повний словник із розробленням усіх слів (самостійних повнозначних, службових, власних назв), фразеології і парадигматики мовних одиниць. Опрацьовано українські твори Г. Квітки-Основ'яненка, опубліковані в шеститомному виданні (1956–1957), в інших виданнях, а також неопубліковані твори, що збереглися в архівах (докладніше про реєстр словника,

семантичну і стилістично-експресивну характеристику слів, подання фразеологізмів, граматичний довідник див.: СМТК: I–XVIII). Про постать самого Г. Квітки-Основ'яненка наголошено, що він є новатором, основоположником прозових жанрів української літератури, який «сміливо ввів до літературного вжитку живу українську мову, довів здатність її обслуговувати широкі культурні потреби народу» (там само: I). Редактор СМТК Л.В. Веневцева, обґрунтовуючи звернення саме до постаті Г. Квітки-Основ'яненка як найвидатнішого письменника дошевченківської доби, мету, значення, джерела словника, над яким на час публікації статті «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка та його текстологічні засади» (1976 р.) ще тривала робота, зазначала, що словник дасть змогу й по-справжньому дослідити творчу лабораторію письменника, визначити його місце в процесі формування української літературної мови, і стане в пригоді під час наукового опрацювання історії української літературної мови періоду її становлення, зокрема формування лексичних, семантичних, граматичних, фонетичних особливостей, встановлення зв'язків нової літературної мови із старокнижними традиціями [1: 47].

Український учений-етнолог Євген Онацький у праці «Українська мала енциклопедія» подав статтю «Квітка-Основ'яненко Григорій» [11: 622]. Він називає письменника батьком української повісті, якому Т. Шевченко присвятив поему «Б'ють пороги», наводить рядки з листа Г. Квітки-Основ'яненка до М. Максимовича: «Ми повинні засоромити й примусити замовкнути людей з дивним уявленням, що голосно проповідують, ніби не слід писати мовою, якою говорять 10 мільйонів і яка має свою силу, свою красу, що їх незручно висловити іншою мовою, свої звороти, гумор, іронію, і все, як у кожній порядній мови...» [там само: 622]. Учений наголошує, що заслугами Г. Квітки-Основ'яненка (в самому тексті енциклопедичної статті Є. Онацький вживає прізвище Квітка, зазначаючи, що той прибрав псевдонім Основ'яненко від назви села Основа, у якому жив і помер) є те, що він першим почав писати повісті й оповідання українською мовою і героїв для своїх творів обирав із сільського життя, «з життя простолюддя» [там само: 622].

За твердженням В.М. Русанівського, Г. Квітка-Основ'яненко не ставив за мету підняти мову «до рівня всебічного знаряддя розвитку народу. У нього було скромніше завдання: через художнє слово будити в людині її душу» [13: 161]. Учений у розділі «Українська мова як інструмент реанімації національної свідомості» праці «Історія української літературної мови» розмірковує про стан української культури, розвиток літератури народною мовою від кінця XVIII ст., про роль у відродженні української літературної мови І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Харківської школи романтиків, членів «Руської трійці». В.М. Русанівський пише про чітке відбиття рис слобожанського говору першої половини XIX ст. у мові Г. Квітки-Основ'яненка, окреслюючи лексичні (уживання письменником зокрема питомої української лексики, запозичень із російської, церковнослов'янської мов, слів-вербоїдів), фонетичні (заміна

/й/ на /н/ в середині слова, тверде /р/, зникнення /в/ на початку слова перед /о/ тощо), морфологічні (вживання флексії *-ть* у третій особі однини дієслів першої дієвідміни, замість *дай* (*дайте*) — *ке* (*кете*) у значенні прохання щось отримати, закінчення *-ове* в іменниках чоловічого роду другої відміни в називному відмінку множини, а в давальному відмінку однини — *-ові/-еві* тощо), словотвірні (вживання дієслівного суфікса *-ова-*, демінутивів), етнографічні (описи обрядів весілля, похорону, співанки, ігри) особливості.

І.Г. Матвіяс у статті з промовистою назвою «Роль слобожанського говору в мовотворчості Григорія Квітки-Основ'яненка» наводить фонетичні, словотвірні, синтаксичні говіркові риси в мові письменника, діалектні фразеологізми [9: 58–60]. Науковому вивченню мови творів Г. Квітки-Основ'яненка присвячено також дослідження Л.А. Булаховського, З.М. Веселовської, О.С. Скорика, В.С. Ільїна, Г.А. Левченка, О.Г. Муромцевої, І.В. Муромцева, М.М. Пилинського, В.І. Статєєвої та ін. На ґрунті власне «Словника мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» О.О. Ходаковська написала кандидатську працю «Фонетико-граматична варіантність в українській мові кінця XVIII — початку XIX ст. на Слобожанщині (за «Словником мови творів Г. Квітки-Основ'яненка»)» (2002) під керівництвом Л.В. Веневцевої.

Як свідчать матеріали академічного тлумачного «Словника української мови» в 11 т. (далі — СУМ), укладачі широко послуговувалися ілюстраціями з творів Г. Квітки-Основ'яненка, звертаючись до видань «Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори в 6 т.» (1956–1957), «Квітка-Основ'яненко Г. Вибрані твори» (1937). І.Г. Матвіяс дібрав цілу низку лексем з одинадцятитомника, проілюстрованих тільки з творів письменника: *бризнути* «упасти», *докажчик* «той, хто доказує», *злукавнувати* «злукавити», *картацький* «картатий», *мережованийий* «мережаний», *мильний* «темно-сірий», *натруска* «прочухан», *обвидніти* «розвиднітися», *обрепатися* «надмірно наїстися», *підкрадати* «обкрадати», *підтовкачка* «зазивач відвідувачів у шинку», *поважатися* «вважатися», *позісходитися* «посходитися», *проворство* «проворність», *сластьонниця* «жінка, яка пече і продає сластьони», *тасун*, *тусан* «стусан», *шерітвас* «чан», *щипка* «щипок» [9: 62]. І все ж таки під час вивчення СМТК натрапляємо на мовні елементи, які, вважаємо, заслуговують на увагу з боку лексикографів і які варто залучати до реєстрів сучасних загальномовних тлумачних, фразеологічних словників, планованих як великі за охопленням лексичного, фразеологічного матеріалу. Зрозуміло, що в подальших напрацюваннях у напрямку створення великих лексикографічних праць головним опертям залишатимуться пріоритетні академічні словники тлумачного типу: СУМ, «Фразеологічний словник української мови» у 2 кн. (1993) (далі — ФСУМ), однотомний «Словник фразеологізмів української мови» (2002), «Словник синонімів української мови» у 2 т. (1999–2000).

У цій розвідці звернемо увагу здебільшого на демінутивні слова й фразеологізми, зафіксовані в СМТК, що залишилися з тих чи тих при-

чин поза реєстрами названих великих словників. Демінутивності як універсальній мовній категорії присвячено чимало розвідок. На матеріалі української мови словотвірні засоби демінутивності, ступені демінутивізації, аксіологію зменшених / здрібнених назв розглядали Т.К. Черторизька, І.І. Ковалик, Н.Ф. Клименко, І.Г. Матвіяс, Л.О. Родніна, О.І. Бондар, К.Г. Городенська, Є.А. Карпіловська, Г.В. Семеренко, Г.М. Сагач, Т.П. Вільчинська, М.В. Кравченко та ін. В.М. Русанівський у зазначеній вище праці, розглядаючи мову романтичної поезії, констатує, що їй, як і фольклору, притаманне вживання здрібненої лексики: іменників (*вітрець, дібровонька, діточки, зозуленька, вишеньки, вітронько, дитятко, дівчинонька, квіточка, коненько*), прикметників (*пустісінький, золотенький, зелененька, маленький, вірненький*), прислівників (*веселенько, жалібно*), дієслів (*питки, їстки*); досить часто траплялися сполучення іменника з прикметником — обох у здрібнено-пестливих формах: *громадонька веселенька, садочки зелененькі, молоденький козаченько, дітки маленькі, сивенькі голуб'ятка, вітрець студенький*; також нагромадження різних словотвірних синонімів-демінутивів: *Ой вербище зелена, Вербонько моя* [13: 166]. Демінутиви можна вважати знаковими й для мови Г. Квітки-Основ'яненка. В.М. Русанівський таку особливість його мови трактує як «замилування письменника в демінутивах» [там само: 159].

Для оцінки перспективи зацікавлення мовними одиницями зі СМТК з боку розробників загальномовної глумачної лексикографії порівняймо фіксацію (у разі її наявності) прикладів у деяких інших джерелах: вередливенький¹. *Трохи вередливий*. Одарка. Е! тривайте лишень: ще треба дівки спитати, як-то вона ще скаже? Кандзюба. Хиба вона часом і не туди? Одарка. Та таки трошки вередливенька. І 593; вишенько. *Пестл. від вище* І. [густі хмари] в'ються, до купи збираються, і стіна усе вишенько підбирається. ІІ 412. Прикметно, що О.О. Потєбня, розглядаючи наявність у мовах зменшувальної форми порівняльного ступеня прикметників, наводить і такі прислівники: *вишенько, нижченько* (12: 72). Цікаво, що в СУМі на дієслово *підбиратися* образне вживання в підзначенні «Переміщатися, наблизитися до чого-небудь, поширюючись або розповсюджуючись кудись» до 1 значення супроводжене цією самою цитатою з оповідання Квітки-Основ'яненка «Перекотиполе»: *Клуби в'ються, до купи збираються, і стіна усе вишенько підбирається* (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 412) (СУМ VI: 398); гнівненько. *Пестл. Досадно, неприємно. У пісн. Фкл.* Бери, доненько, собі рівненьку, щоб не було гнівненько. ІІ 74. Слово *гнівненько* зафіксоване у статті *гнівно* «Словника української мови» (ред.: С. Єфремов, А. Ніковський; упор.: Б. Грінченко) (далі — СЛУМ); у статті *гневный* «Російсько-українського словника» (гол. ред.: А. Кримський, С. Єфремов) (далі РУС 1924–33); *годовик* [не демінутив, але назва малої за віком

¹ Цитати подаємо, зберігаючи правопис оригіналу, і так, як вони оформлені в авторському довіднику (дві риски підряд позначають пропуск у тексті, після ілюстрації — шифр джерела).

істоти — І. С.]. *Однорічна дитина*. зосталося сім сиріточок манюсінських, і як їх стали люди розбірати, то й вона [Горпина] хлопчика-годовика, сього Левка, узяла у приньми. П 255; годовичок. *Пестл. від* годовик. А воно, сердешненьке, виспавшись, прокинулось і собі протягнуло рученяточки, та сміється так веселенько, звісно — як годовичок. П 457. Лексема *годовик* зафіксована в праці М. Уманця і А. Спілки «Словарь російсько-український» у двох статтях із реєстровими словами *годовальый* і *одногодок*. У СЛУМ іменник *годовик* супроводжено такою самою ілюстрацією (щоправда, у коротшому викладі) із повісті Квітки-Основ'яненка «Котопська відьма». І в цій статті подано зменшену форму *годовичок*. У РУС 1924–33 іменник *годовик* як перекладний еквівалент подано в трьох статтях. У статтях з реєстровими словами *годовальый* і *перегодовальый* — на позначення тварини, а в статті *одногодок* разом зі зменшеною формою *годовичок* — як синонімічне найменування однолітка; достаточок. *Зм.-пестл. від* достаток І. *Ірон.* Таранець. Достаточку, слава тобі господи! І унукам зостанеться... І 671. Цей демінутив фіксовано у СЛУМ і РУС 1924–33 в статті *достаток*; зятечок. *Пестл. від* зять. *Зверт.* Обняла вона [Настя] його [Василя] кріпко; цілує, плаче і приговорює: — Зятечку мій милий!.. синочку мій коханий... Як порох ув очі, так ти мені зостався. П 95. У СЛУМ цей іменник є в статтях *зятенько* і *зять*; у РУС 1924–33 — статті *зятёк*; кріпкенько. *Зм.-пестл. від* кріпко З. Тут батько звелів подати до себе пучок вербових пруттів, зв'язаних кріпкенько. VI 676. У СЛУМ є окрема стаття з прислівником *кріпкенько*; у РУС 1924–33 фіксовано в статті *крепко*; кріпченький. *Зм.-пестл. від* кріпший. Бачить Олексій, що ніби вона [Галочка] стала кріпченька... П 347.

Пор., напр., залучені до СУМа слова з різним ступенем демінутивізації: *маленький*, *малесенький*, *малесечкий* (СУМ IV: 605–606), *чистенький*, *чистесенький*, *чистісінький*; *чистенько*, *чистесенько* (цей прислівник супроводжено лише однією цитатою з твору Г. Квітки-Основ'яненка), *чистісінько* (СУМ XI: 330–335).

З-поміж фразеологізмів зі СМТК звернемо увагу на такі: от-от і дно видко. *Про малу кількість чогось*. Сопе Хома, дотрошує їх [вареники] — — От-от і дно видко, та бачить, що лихо П 479; не вийти з своєї долі. *Лишитися самим собою, не зрадити своїх уподобань*. — Поблагословив нас, дяковав мене, що я не вийшла з своєї долі, не захотіла панею бути, і упокоївся навіки. АЩЛ; і двері, і душа моя для вас відчинена. *Про відданість кого-н. комусь*. [Таранець Семену Івановичу:] — коли тільки захочете, так прямо і йдіт до нас. І двері, і душа моя для вас відчинена поусякчас. П 326; свого і клаптика не впустити. *Не поступитися нічим перед кимось*. [Тихон:] — Швидче послідню сорочку з чоловіка, та хоч би і з приятеля здеремо, а свого і клаптика не впустимо. П 126; ні за усі золотії гори. *Нізащо*. ніяка недобра слава не проходила про неї, бо — — добре знали Галочку, що не піде ні на яке худо, ні за усі золотії гори П 354. Пор. зафіксовані фразеологізми у СУМ, СЛУМ: **золоті гори обіцяти** зі значенням «надто багато обіцяти» (СУМ II: 125); **золота гора, золоті гори** —

«несметное багатство» (СЛУМ 1: 375); у хаті горобці б цвірінькали. *Бути розореним, дуже бідним*. Якби сам Трохим Макуха увесь порядок у своїм господарстві давав, то швидко б у нього і у великій хаті, і у кімнаті — — горобці б цвірінькали II 254. Пор. із фіксованим у ФСУМ фразеологізмом **горобці цвірінькають у голові (у макітрі і т. ін.)** у значенні «хто-небудь легковажний, несерйозний» (ФСУМ: 191). Зміна одного компонента — і семантика фразеологічної одиниці зовсім інша; тугий на здоров'я. *Мицний, дужий*. [дяк:] — Екхе, екхе! — — які-то люди тепер тугі на здоров'я та довговічні стали II 173. У статті СМТК із заголовним словом *здоров'я* подано й синонім до розглядуваного фразеологізму **у (при) добрім здоров'ї**. У СУМі також в іменниковій статті *здоров'я* фіксовано стійке сполучення **при здоров'ї** зі значенням «про здорову людину» (СУМ III: 548); неначе його злидень злиже. *Зникне дуже швидко невідомо куди*. Як надворі ліче [Ригорович козаків], так усі до єдиного, а у хаті ліче, то один, та усе у п'ятому десятку, так і зчезне, неначе його злидень злиже! II 161. І в СУМі **як віл (лиз, лизь, лизень) злизав** (СУМ III: 592), і у ФСУМ **як (мов, ніби і т. ін.) лиз (лизень, лизь) злизав** (ФСУМ: 422) у фразеологізмі фігурує компонент *лиз (лизь, лизень)*. Прикметно, що на сайті «Світ слова» в онлайновому Фразеологічному словнику розробники навели саме фразеологізм *неначе його злидень злиже*, супроводжуючи такою самою цитатою Г. Квітки-Основ'яненка.

Простежуємо певну структурну, семантичну співвіднесеність наведених фразеологізмів зі СМТК із кодифікованими в словниках фразеологічними одиницями.

Якщо «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» є зразком авторської художньої лексикографії, то опрацювання в словниковому форматі мови текстів літературознавця, літературного критика, публіциста, громадського діяча І.М. Дзюби належить до авторської нехудожньої лексикографії². Використання понять «авторська художня лексикографія» і «авторська нехудожня лексикографія» пов'язують із джерелами — текстами, належними до художнього чи нехудожнього стилів. До авторської художньої лексикографії прийнято зараховувати словники, у яких описано мову власне творів художнього стилю. Специфіку авторської нехудожньої лексикографії визначає те, що вона орієнтована на опис творчості вчених, політиків, громадських діячів, тих особистостей, мова яких виявляє особливе образне мислення.

Про постать І.М. Дзюби писали П.А. Загребельний, Є.О. Сверстюк, І.М. Кошелівець, І.О. Світличний, В.Т. Скуратівський, М.В. Попович, В.Г. Аблицов та ін. Його творчість як автора наукових студій з літературознавства, культурології, естетики вивчали Л.Б. Тарнашинська, Р.М. Корогодський,

² Докладніше про виконання наукової теми у відділі лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, пов'язаної із розробленням засад формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної української мови і укладанням словника мови творчої особистості, див., напр.: [6: 67–80].

Я.Ю. Голобородько, Н.С. Частакова та ін. У радянський час через низку суспільно-політичних чинників лексикографи не залучали твори І.М. Дзюби зокрема як літературні джерела для добору мовних елементів, ілюстративного матеріалу до словникових праць. Говорячи про важливість повернення актуальних текстів в українську культуру після 80-х рр. ХХ ст., П.Ю. Гриценко констатує, що «повернення в сучасне культурне і мовне життя України багатьох текстів, чимало з яких завдяки змістовій актуальності та довершеності форми набули в українському суспільстві широкого визнання, вплинуло на аксіологію літературної мови в цілому та оцінку її норм. Новизна текстів поєдналася із суспільними трансформаціями й оновленням, що посилило увагу до таких текстів та мовних відмінностей-інновацій, зафіксованих у них» [5: 240]. З-під пера І.М. Дзюби вийшли наукові, літературно-критичні статті, нариси, памфлети, фейлетони, спогади, переклади українською мовою з інших мов, передмови й післямови до поетичних і прозових творів, наукових праць багатьох діячів літератури й культури. С.Я. Єрмоленко підкреслює важливість художніх, наукових, публіцистичних текстів як нових джерел вивчення літературної української мови, що стимулюють поповнення загальномовного словника, виявляють урізноманітнення стилістичної диференціації лексики [8: 12]. Стимулом для оновлення / поповнення лексико-фразеологічного вокабуляру загальномовного тлумачного словництва слугують зокрема й словники авторських інновацій та слововживань. Н.В. Сніжко, виокремлюючи лексику, спільну для мовотворчості низки письменників, наголошує на необхідності її охоплення сучасною загальномовною лексикографією [16: 141–145].

За нашими спостереженнями, матеріали опрацьованого словника мови І.М. Дзюби становлять вагомий ресурс як для поповнення вокабуляру загальномовної тлумачної лексикографії, із доданням необхідної інформації, так і для оновлення відомостей у структурних елементах словникових статей. Звернімося до конкретних прикладів. Як відомо, у СУМі через ті чи ті чинники укладачі не завжди могли проілюструвати реєструвану одиницю з літературних джерел, супроводжуючи таку ілюстрацію необхідним шифром — паспортом джерела. Напр., у парадигмі *одержавити, одержавлений, одержавлення* — складнику словотвірного гнізда з базовим іменником *держава* (СУМ V: 625) проілюстрований лише віддієслівний іменник. Цитатами з текстів І.М. Дзюби можна заповнити відповідну зону статті на дієприкметник (із граматичною позначкою *у значенні прикметника*) в майбутніх словниках (приклади ілюстрацій із текстів І.М. Дзюби подаємо зі збірників його статей «Україна у пошуках нової ідентичності» (2006) (далі — Україна), «З криниці літ», т. II (2001) (далі — З криниці), «Є поети для епох» (2011) (далі — Є поети), «Спогади і роздуми на фінішній прямій» (2008) (далі — Спогади): *Професійна праця робітників була предметом інтенсивних наукових досліджень — на рівні технології, соціальної організації.. Поступово цей підхід опинявся в суперечності з прагматичними завданнями одержавленого виробництва.., яке вирішувало завдання*

підвищення продуктивності не так за допомогою технологічної модернізації..., як шляхом збільшення трудової віддачі робітника (Україна: 670); *Були ті, хто наввипередки поселявся в хати вивезених «куркулів», були й ті, хто здирав теплу хустку з шиї «куркулихи» на міліцейському возі й не соромився ходити в чужих чоботях (одержавлене гасло «грабуї награвоване»)* (там само: 737). Також натрапляємо й на предикативну форму на **-но**, що, як відомо, становить одну з характерних особливостей граматики саме української мови: *Було придушено спроби робітничого самоврядування на підприємствах, розгромлено т. зв. «робітничу опозицію» в партії та будь-які вияви т. зв. «анархо-синдикалізму», одержавлено профспілки* (там само: 670). Так само прикладами з текстів І.М. Дзюби можна наповнити ілюстративні зони в словникових статтях зі словами *рутинер* у фіксованому в загально-мовному тлумачному словнику значенні «той, хто побоюється змін, слідує шаблону, віджилим правилам і звичкам, у кого відсутнє почуття нового» (СУМ VIII: 913): *І творча, і громадянська доля Олександра Довженка складалася трагічно. Його новаторська кіномова наражалася на нерозуміння і неприйняття з боку рутинерів; його глибока філософія життя піддавалася осудові з боку офіціозу як буржуазний ідеалізм, біологізм* (3 криниці: 797); *цивілізатор* «той, хто насаджує цивілізацію (у 2 знач.)» (слово *цивілізація* у 2 значенні позначає «сучасна культура, прогрес, освіта») (СУМ XI: 207): *А хіба й пізніше багато знали про ті народи, до яких вирушали — з добрим або, частіше, недобрим намірами — різні купці, державні культуртрегери, цивілізатори, землепрохідці, місіонери тощо?* (Є поети: 58).

Словник мови І.М. Дзюби надає ілюстративний матеріал і до тих слів, що були вже подані в попередніх словниках, але у яких не було передбачено ілюстративної зони (чи вона могла бути факультативною). Напр., у СЛУМ 1924–33 фіксовано слова *багатотомовий*, *п'ятитомовий* (із ілюстративним реченням *п'ятитомова збірка творів*). У текстах І.М. Дзюби знаходимо: *В межах офіційної ортодоксії він [очільник видавництва «Державне видавництво художньої літератури» О.І. Бандура] намагався забезпечити видання української класики, впроваджував довготривалі багатотомові серії, підтримував перекладацькі зусилля* (Спогади: 476); *Нарешті, дійшла черга і до багатотомового видання [праць О.І. Білецького], здійсненого Академією наук Української РСР протягом 1965–1966 рр. Це п'ятитомове видання стало великою подією в науковому та літературному житті не тільки України, але і всього Союзу* (3 криниці: 523). Крім того, до реєстру словника мови І.М. Дзюби залучено й інші слова цієї тематичної групи: *двотомовий*, супроводжене цитатою *Велике враження справила і справляє його [Івана (Джона) Фізера] глибока й блискуча передмова до «Координат» — двотомової антології сучасної української поезії на Заході, яку упорядкували Богдан Бойчук і Богдан Рубчак, а видрукувало тодішнє видавництво «Сучасність» (1969)* (там само: 642); *третомовик* у складі бібліографічної довідки про збірник «3 криниці літ» у трьох томах: *3 криниці літ: третомовик*. Нагадаємо, що в СУМі маємо лише *багатотомний*, *п'ятитомний*, *двотомний*, *третомник*.

З-поміж масиву використовуваної публіцистом лексики привертає увагу значна кількість абстрактних іменників із суфіксом **-ість**. Дослідники мови сучасних засобів масової інформації, аналізуючи лексичне розширення, оновлення сучасної української мови, наголошують на продуктивності іменникового словотвірного типу із суфіксом **-ість** як базового для творення номінацій із загальним значенням «опредметнена ознака, властивість» [8: 80]. Простежуємо мотивованість деяких слів, ужитих І.М. Дзюбою, спільнокореновими одиницями, зафіксованими в СУМі, насамперед твірними: *вистояність* (*вистояний* [тут і далі в дужках наводимо спільнокореневе слово, зафіксоване в СУМі]), *відзивність* (*відзивний*), *відпрацьованість* (*відпрацьований*), *забалаканість* (*забалакувати*), *загальнолюдськість* (*загальнолюдський*), *згускість* (*згуский*), *колотливість* (*колотити*), *мігрантність* (*мігрувати*), *невизрілість* (*визрілий*), *невикоринимість* (*невикорінний*), *невиявленість* (*виявлений*), *невідкличність* (*невідкличний*), *неврозумливість* (*врозумляти*), *недосформованість* (*сформований*), *незідентифікованість* (*ідентифікувати*), *непересиченість* (*пересиченість*), *непозбутність* (*непозбутний*), *очужілість* (*очужілий*), *підопічність* (*підопічний*), *різномірність* (*різномірний*), *скоординованість* (*скоординований*), *стерилізованість* (*стерилізований*) тощо. Наведемо приклади текстової фіксації деяких слів: *забалаканість* «стан, коли щось втратило зміст, суть унаслідок довгих розмов» (подаємо власні дефініції значень слів на основі аналізу контекстів їхнього вживання): *Тут уже трохи вгадується одна із самашедшинок: синдром забалаканості світового простору. І хоч оповідач ментально відсторонюється: «а при чому ж тут я?», — насправді причетність є, і то подвійна: він і жертва, але до певної міри і співучасник отієї «втрати смислу», хоч і волів би не визнавати це, стояти над безглуздям* (Є поети: 71); *загальнолюдськість* «людяність, гуманізм, доброта, чуйність до всіх людей світу, усього людства»: *Лиш пізніше він [патріотизм] стає і справою індивідуальної роботи духу, особистої громадянської культури. Як і почуття загальнолюдськості, яке поступово виходить за релігійні межі, набирає гуманістичного характеру і змісту* (Україна: 28); *мігрантність* «можливість переїжджати в іншу країну, регіон для поліпшення соціальних, матеріальних та ін. умов проживання»: *Збереження культурних спадщин і традицій, культурних цінностей, всього духовного життя і духовної продуктивності окремих народів нині, за умов відкритості і мігрантності, потребує розуміння їх усіх — і в цьому розуміння кожним із них спільності долі людства, спільності зусиль і здатності взяти на себе свою частку відповідальності* (там само: 752).

Як відомо, наукове вивчення мовних елементів щодо їхньої відповідності системі мови спирається на один із критеріїв їхньої можливої подальшої узуалізації і кодифікації — поширеність у функціонуванні. Так, на іменник *забалаканість* натрапляємо в газетних статтях у словосполученнях: «*забалаканість*» теми, «*забалаканість*» фільму, *забалаканість* від численних політичних ток-шоу; на слово *мігрантність* — у наукових статтях з історичної проблематики.

У загальномовних тлумачних словниках прийнято відображати зміну граматико-категорійного значення тих чи тих слів. Так, традиційним є у прикметникових статтях СУМа вводити значення чи підзначення, яке маніфестує вживання прикметника в ролі іменника з обов'язковим супроводом цитатним матеріалом. У розроблюваному словнику мови І.М. Дзюби виділяємо групу субстантивованих прикметників, відсутніх у СУМі, які переважно в авторських словниках подають окремими статтями: *дешево, епохальне, загальнозначуще, загальнозрозуміле, загальнокорисне, загальнолюдське, знане, індивідуальне, марне, недоопрацьоване, справжнє, узвичаєне* тощо. Прикладами семантичної інформації про вживання прикметників слугують субстантивовані атрибутиви — дієприкметники й прикметники, а також підрядні означальні речення: *епохальне* «знакове, важливе, визначне в той чи той історичний період; те, що має всесвітнє значення для певної доби»: *Дух нації та дух епохи неповні без індивідуального духу..; так само і загальнолюдське існує не як абстракція, а як людська діяльність і діяльність народів; «вічне» ж прокладає себе крізь епохальне й минує, кристалізуючись з їхнього хаосу* (3 криниці: 474); *загальнозрозуміле* «таке, що є зрозумілим для всіх, для загалу»: *Світове, загальнолюдське й вічне також є не лише синтезом індивідуального, національного й часового, але й способом їх оцінки, корекції, орієнтації серед величезного розмаїття «національних відтінків і ходу розвитку»* (Гегель), *у мистецтві ж — це й елементом загальноцікавого та загальнозрозумілого для всіх читачів і народів* (там само: 474); *знане* «те, що є загальновідомим, загальновизнаним, зрозумілим усім»: *Є два роди художніх відкриттів. Можна незнане зробити знаним. І можна знане зробити незнаним — побачити в ньому те, чого ніхто не бачив, або пережити його так, як ніхто не переживав* (Є поети: 40).

Відзначимо, що ми зупинилися лише на декількох аспектах словника мови І.М. Дзюби. Назагал лексикографічне опрацювання одержують іменники, утворені за допомогою й інших словотворчих засобів, не лише за допомогою суфікса **-ість**: *вселюдство, руїництво, дебілізація, винищування, поганьблення, потаємна, розузгодження, розкозачення, розвільнення, співмірвання*; віддієслівні іменники на позначення наслідку, стану: *визбір, засяг*; дієслова: *зуважуватися, рукотворити, врозумлювати* (у СУМі фіксовано дієслова недоконаного виду *урозумляти (врозумляти)*); прикметники: *взаємопроникальний, вичерпальний, змирливий, зобов'язливий, новонароджуваний* (у СУМі маємо *новонароджений*), *персоналістський, поведінчий, тремкітний, розпливистий*; прислівники: *персоналізовано, тисячократно*; дієприкметники: *пауперизований, розгалужуваний, розпинаний, спогадуваний, стадійований, спрimitизований, ущемлюваний*; форми на **-но**: *поширено, технологізовано, чинено*. Прикметно, що текстова база публіциста надає зразки споріднених слів, які доповнюють словотвірні гнізда, наявні в СУМі: *вигнанство, вигнанський; вимудрований, вимудровування; віддистанційований, віддистанціювання; деперсоналізуватися, деперсоналізований, деперсоналізація; змирливий, змирювати; розкультурення, розкультурювання*. Простежуємо словотвірні, семантичні зв'язки між наведеними

слововживаннями І.М. Дзюби й кодифікованими в словникових джерелах мовними одиницями. Такі зв'язки відіграють важливу роль як ознака можливої узуалізації і подальшої кодифікації слова. Зрозуміло, що крім певної мотивованості між авторськими слововживаннями й зафіксованими одиницями, авторські одиниці мають підлягати кількааспектному опрацюванню, напр., із погляду поширеності й жанровості джерел, у яких вони засвідчені, нормативності, більш-менш не залежної від контексту семантики.

Отже, словник мови автора має важливе значення в узагальнювальній презентації слововживання письменника, ширше — творчої мовної особистості. З огляду на системоутворювальну функцію, як одну з головних для загальномовної тлумачної лексикографії, словник мови автора надає документовані зразки функціонування в українській мові тих чи тих лексико-фразеологічних одиниць, а використання авторських слововживань уможливує заповнювати лексичні лакуни в словниковому описі, поглиблювати й розширювати лексичну та фразеологічну систему мови авторськими одиницями, що виявляють нові аспекти вже вербалізованих понять.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- РУС 1924–33 — Російсько-український словник: у 4-х т. Ред.: А. Кримський, С. Єфремов. Київ, 2016–2017. Репринт з вид. 1924, 1927, 1928, 1929, 1932 рр.
- СЛУМ — Словник української мови: у 3-х т. Ред.: С. Єфремов, А. Ніковський. Упор. Б. Грінченко. Київ, 2017. Репринт з вид. 1927 р., 1928 р.
- СМТК — Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка. Харків, 1978–1980.
- СУМ — Словник української мови: у 11 т. Київ, 1970–1980.
- ФСУМ — Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. Київ, 1993.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веневцева Л.В. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка та його текстологічні засади. *Мовознавство*. 1976. № 1. С. 46–50.
2. Вокальчук Г.М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект). Рівне, 2004.
3. Вокальчук Г.М. Словотворчість українських поетів ХХ століття. Острог, 2008.
4. Грищенко П.Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко. *Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*. Київ, 2012. С. 40–69.
5. Грищенко П.Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник*. Київ, 2011. С. 238–249.
6. Козирева З.Г. Мова творчої особистості та проблеми її лексикографування. *Українська мова*. 2019. № 3. С. 67–80.
7. Лесюк М. Теоретичні засади укладання словників мови письменників. *Українська історична та діалектна лексика*. Львів, 1996. Вип. 3. С. 189–200.
8. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Коць Т.А. та ін. Літературна норма і мовна практика. Ніжин, 2013.
9. Матвіяс І.Г. Роль слобожанського говору в мовотворчості Григорія Квітки-Основ'яненка. *Культура слова*. 1980. Вип. 70. С. 57–62.
10. Єрмоленко С.Я., Єрмоленко В.І., Бибик С.П. Новий словник епітетів української мови. Київ, 2012.

11. Онацький Є. Українська мала енциклопедія: 16 кн: у 8 т. Книжка V. Буенос-Айрес, 1959. С. 621–622. URL: <http://Diasporiana.org.ua> (дата звернення: 15.04.2020).
12. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. Т. III. Об изменении значения и заменах существительного. Москва, 1968.
13. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Київ, 2001.
14. Склярєвская Г.Н. Толковый словарь и его место в типологии словарей. *Слово и словарь — Vocabulum et vocabularium*. Минск, 2019.
15. Словарь російсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. Львів, 1893–1898.
16. Сніжко Н. Мовно-естетичні й неографічні здобутки філологів Рівненщини. *Українська мова*. 2017. №1. С. 141–145.
17. Тараненко О.О. Мови письменника словник. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 372–373.
18. Цимбалюк-Скопненко Т.В. Українська авторська лексикографія: здобутки та перспективи. *Українська мова*. 2010. № 2. С. 3–14.
19. Ціхоцький І., Левчук О. Лексикографічний практикум. Львів, 2013.
20. Шестакова Л.Л. К характеристике современной русской авторской лексикографии. *Материалы метаязыкового семинара ИЛИ РАН*. 2014. Санкт-Петербург, 2015. С. 11–32.
21. Шестакова Л.Л. Русская авторская лексикография: Теория, история, современность. Москва, 2011.
22. Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии. *Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград, 1974. С. 265–304.
23. Щербин В.К. Система взаимодействий между авторскими и толковыми словарями как часть лексикографического мейнстрима. *Авторская лексикография и история слов: К 50-летию выхода в свет «Словаря языка Пушкина»*. Москва, 2013. С. 52–58.
24. *Gliwinskaja Lesia*. Авторський словник в українській лексикографічній номенклатурі (типологічний аспект). *Slavia orientalis*. 2015. LXIV, Nr 3. S. 611–619.

LEGEND

- РУС 1924–33 — Krymskyi, A., Yefremov, S. (Ed.). (2016–2017). Russian-Ukrainian Dictionary: in 4 vol. Reprint from the edition of 1924, 1927, 1928, 1929, 1932. Kyiv (in Ukr).
- СЛУМ — Hrinchenko, V. (Ed.). (2017). Dictionary of the Ukrainian language: in 3 vol. Eds.: S., Yefremov, A., Nikovsky. Reprint from the edition of 1927, 1928. Kyiv (in Ukr).
- СМТК — Zhovtobriukh, M. (Ed.). (1978–1980). Dictionary of the language in Hryhorii Kvitka-Osnovianenko's works. Kharkiv (in Ukr).
- СУМ — Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr).
- ФСУМ — Palamarchuk, L. (Ed.). Phraseological Dictionary of Ukrainian language: in 2 books. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr).

REFERENCES

1. Venevtseva, L.V. (1976). Dictionary of the language in Hryhorii Kvitka-Osnovianenko's works and textual foundations. *Linguistics*, 1, 46–50 (in Ukr).
2. Vocalchuk, H.M. (2004). Author's neologism in Ukrainian poetry of the XX century (lexicographical aspect). Rivne: Perspektyva (in Ukr).
3. Vocalchuk, H.M. (2008). Word-creation of Ukrainian poets of the XX century. Ostroh: Natsional'nyi universytet «Ostroz'ka Akademiia» (in Ukr).
4. Hrytsenko, P.Yu. (2012). Lexicographical description of the individual author's language: a case of Taras Shevchenko. *Ukrainian and Slavonic Explanatory and Translated Lexicography. Leonid Sydorovych Palamarchuk*. P. 40–69. Kyiv: KMM (in Ukr).
5. Hrytsenko, P.Yu. (2011). "Word beyond the Dictionary": Dictionary Register as a Problem of Contemporary Explanatory Lexicography. *Ukrainian Lexicography in the Slavonic Context*:

- Theory, Practice, Typology. Larysa Hryhorivna Skrypnyk. P. 238–249. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).*
6. Kozyrieva, Z.H. (2019). The language of the creative personality and problems of its lexicography. *Ukrainian language*, 3, 67–80 (in Ukr.).
  7. Lesiuk, M. (1996). Theoretical foundations of compiling dictionaries of the writer's language. *Ukrainian historical and dialectal vocabulary*, 3, 189–200. Lviv (in Ukr.).
  8. Yermolenko, S.Ya., Bybyk, S.P., Kots, T.A. etc. (2013). Language standart and language practice. Nizhyn: Tov "Vydavnytstvo "Aspekt-Polihraf" (in Ukr.).
  9. Matviias, I.H. (1980). The role of the Slobozhansky dialect in Hryhorii Kvitka-Osnovianenko's word-creation. *Culture of the word*, 70, 57–62 (in Ukr.).
  10. Yermolenko, S.Ya., Yermolenko, V.I., Bybyk, S.P. (2012). New Dictionary of Ukrainian Epithets. Kyiv: Hramota (in Ukr.).
  11. Onatsky, Ye. (1959). Ukrainian small encyclopedia: 16 books: in 8 vol. Book V. P. 621–622. Buenos-Aires. URL: <http://Diasporiana.org.ua> (Accessed: 15.04.2020) (in Ukr.).
  12. Potebnia, A.A. (1968). From notes on Russian Grammar. Vol. III. About changing the meaning and substitutions of a noun. Moscow: Prosveshcheniye (in Rus.).
  13. Rusanivskiyi, V.M. (2001). History of the Ukrainian literary language. Kyiv: ArtEk (in Ukr.).
  14. Skliarevskaia, G.N. (2019). Explanatory Dictionary and its plase in the typology of dictionaries. *Word and dictionary = Vocabulum et vocabularium*. Minsk: Bielaruskaja navuka (in Rus.).
  15. Umanets, M., Spilka, A. (1893–1898). Russian-Ukrainian Dictionary: in 4 vol. Lviv (in Ukr.).
  16. Snizhko, N. (2017). Linguistic-aesthetic and neo-graphical achievements of rivnenshchyna philologists. *Ukrainian language*, 1, 141–145 (in Ukr.).
  17. Taranenko, O.O. (2007). Writer's language dictionary. *Ukrainian language. Encyclopedia*. P. 372–373. Kyiv (in Ukr.).
  18. Tymbaliuk-Skopnenko, T.V. (2010). Ukrainian author's lexicography: achievements and prospects. *Ukrainian language*, 2, 3–14 (in Ukr.).
  19. Tsikhotskyi, I., Levchuk, O. (2013). Lexicographic workshop. Lviv (in Ukr.).
  20. Shestakova, L.L. (2015). To the characteristics of modern Russian Author's Lexicography. *Metalanguage seminar materials of Institute for Linguistic Research RAS*. 2014. Sankt-Peterburg: Gelikon-Plyus (in Rus.).
  21. Shestakova, L.L. (2011). Russian Author's Lexicography: theory, history, modernity. Moscow: Yazyki slavyanskikh kultur (in Rus.).
  22. Shcherba, L.V. (1974). Experience in general theory of lexicography. *Shcherba, L.V. Language system and speech activity*. Leningrad: Izdatelstvo Nauka (in Rus.).
  23. Shcherbin, V.K. (2013). System of interactions between Author and Explanatory dictionaries as part of the Lexicographic mainstream. *Author's Lexicography and history of words: To the 50th anniversary of the publication of the Dictionary of Pushkin's language*. P. 52–58. Moscow: Izdatelskiy tsentr "Azbukovnik" (in Rus.).
  24. Gliwinskaja, L. (2015). Author's Dictionary in the Ukrainian lexicographic nomenclature (typological aspect). *Slavia orientalis*, LXIV, 3, 611–619 (in Ukr.).

Статтю отримано 26.06.2020

Iryna Samoilova, PhD in Philology, Senior Researcher
of the Department of Lexicology, Lexicography and Structural Mathematical Linguistics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: irysamojlova@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4253-0080>

DICTIONARY OF THE AUTHOR'S LANGUAGE AS A BASIS FOR COMPILING A GENERAL LANGUAGE EXPLANATORY DICTIONARY

The article discusses the possibility of using author's dictionaries as sources for replenishing the general language explanatory dictionary of the Ukrainian language. By the beginning of the 20th century, Ukrainian author's lexicography acquired clear features of a separate vocabulary direction. Index words, concordances, complete and differential dictionaries, monolingual

and bilingual have been published. In addition to dictionaries in a book format, electronic dictionaries, online dictionaries are now being created.

One of the tasks of the writer's dictionary is to describe the individual characteristics of the author's language, in a broader sense, to popularize the linguistic personality. On the other hand, the material from the author's dictionary serves as a factual basis for updating the register, semantic, stylistic characteristics, illustrative material of general language explanatory dictionaries. A number of researchers emphasize the need for a close relationship between explanatory lexicography and the author's one for the successful development of national vocabulary work.

"Dictionary of the language in Hryhorii Kvitka-Osnovianenko's works" in 3 volumes occupies a special place among the author's dictionaries for such characteristics as structure, volume. It includes all words, phraseology contained in a six-volume edition of the writer's works, in other publications, in archival works. Kvitka-Osnovianenko is the founder of the prose genre in Ukrainian literature. As evidenced by the materials of the "Dictionary of the Ukrainian language" in 11 vol., its compilers turned to Kvitka-Osnovianenko's works to fill in the vocabulary zones. Nevertheless, the materials of the "Dictionary of the language in Hryhorii Kvitka-Osnovianenko's works" contain language units that may be of interest to compilers of large explanatory dictionaries. These are deminitives that are characteristic of the language of many genres of Ukrainian literature, as well as phraseological units.

An example of the author's non-fiction lexicography is the dictionary of the language of the publicist I.M. Dziuba, which is currently being developed. In Soviet times, the works of a well-known literary critic and publicist were not used as literary sources for the selection of words or illustrative material in explanatory lexicography. The materials of the language dictionary of I.M. Dziuba represent a significant resource for replenishing the vocabulary of the explanatory dictionary, for filling in the structural zones of the dictionary entry.

The presented specific examples of word usage by the two authors correspond to lexical, word-formation norms. Further scientific and lexicological study of such linguistic facts will show the possibility of their involvement in explanatory lexicography.

Keywords: *author's lexicography, general language explanatory dictionary, vocabulary register, H.F. Kvitka-Osnovianenko, language of works by I.M. Dziuba.*